УДК 338.24

В. П. Залізнюк, кандидат економічних наук,
докторант Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського

СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У науковій літературі трактування поняття «продовольча безпека» у різних авторів має значні відмінності. У даний час немає єдиної загальноприйнятої думки і визначення. Іноді йдеться про продовольчу безпеку, іноді її ототожнюють із продовольчою незалежністю, в окремих випадках вживають поняття «продовольча забезпеченість». Кожен дослідник вносить свої уточнення у визначення, сутність і зміст поняття «продовольча безпека». У статті досліджено теоретичні підходи до визначення сутності продовольчої безпеки. Уточнено сутність понятійного апарату щодо категорії «продовольча безпека». Визначено, що продовольча безпека – це система заходів, що дозволяє державі гарантовано виробляти достатню для споживання кількість продовольства, що відповідає медичним стандартам, забезпечувати його фізичну й економічну доступність незалежно від зовнішніх чиників для всіх верств населення.

Ключові слова: *державне регулювання, економічна безпека, інструменти, механізми державного управління, продовольство, продовольча безпека.*

V. P. Zalizniuk. The modern treatment of food security

In the scientific literature, the interpretation of the concept of "food safety" in various authors has significant differences. At present, there is no single commonly accepted thought and definition. In this case, they sometimes talk about food security, sometimes it is identified with food independence, in some cases, the term "food security" is used. Each researcher makes his refinements in the definition of the essence and content of the concept of "food security". The article investigates the theoretical approaches to the definition of the essence of food security.

An important global problem that remains relevant is the production of food, without which humanity can not exist. For any state of the world at any stage of its development of food security was and is the most important and relevant aspect of the problem of national security. Food security is a significant place in research on socio-economic, political, environmental, demographic, managerial, biological, informational, institutional and other scientific fields. This means that the problem of food security is, on the one hand, not only relevant but, on the other hand, multilevel.

Food security is a complicated and multifaceted phenomenon of the economic life of any state and the world economy as a whole, which is defined as the purposeful activity of the state and international organizations in the area of the formation of the food base, the physical and economic availability of food products, on the one hand, and the state protection of food security against multiple risks and threats. Among the main factors in achieving the goals of food security, the leading place is occupied by national agricultural production, creation of state reserves of production, import-export activity of agro-industrial complexes. All these factors are in close interconnection, interaction and dynamics.

The essence of the conceptual apparatus concerning the category "food safety" is specified. Food security is a system of measures that allows the state to produce enough food for consumption that meets medical standards, to ensure its physical and economic accessibility, regardless of external factors for all segments of the population.

Key words: *economic security, state regulation, tools, mechanisms, food, food security.*

Постановка проблеми. Найбільш важливою глобальною світовою проблемою, яка залишається завжди актуальною, є виробництво продуктів харчування, без яких людство не може існувати. Причому процес виробництва продуктів харчування повинен бути безперервним, тому що людство не може припинити споживати, ні на один день. Виробництво продуктів харчування

© **В. П. Залізнюк, 2018**

необхідно збільшувати, це зумовлено постійним зростанням потреб і чисельності населення на Землі. Для будь-якої держави світу на будь-якому етапі її розвитку забезпечення продовольством було і є найважливішим і актуальним аспектом проблеми національної безпеки.

Відповідно до звіту ФАО «Стан продовольчої безпеки і харчування у світі 2017 р.», «<…> кліматичні зміни і конфлікти – головні причини зростання голоду за останнє десятиліття, у 2016 р. голодувало 815 млн. людей (11% світового населення), що на 38 млн. більше порівняно з попереднім роком. Приблизно 155 млн. дітей мають затримки в розвитку через погане харчування» [1].

Як відомо, проблема наявності, достатності й доступності продовольства для населення в усі часи актуальна і нерозривно пов'язана зі стійкістю та міцністю влади [9], самим існуванням держав, тобто із проблемою національної безпеки. Гостра нестача продовольства і зростання цін на продукти харчування нерідко стає причиною народного невдоволення і політичних демонстрацій, як це було, наприклад, у Чилі на початку 1970-х рр. минулого століття [2], де 11 вересня 1973 р. відбувся військовий переворот, одним з ініціаторів якого був Августо Піночет.

На жаль, у сучасній науковій літературі та нормативно-правових актах, пов'язаних із продовольчою безпекою, на наш погляд, не даються досить точні і повні визначення використовуваних категорій, що дозволяють однозначно описати взаємозв'язок продовольчої і національної безпеки один з одним, що спонукає нас почати дослідження з розгляду й уточнення основних використовуваних термінів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Вагомий внесок у вивчення теоретичних підходів до визначення сутності продовольчої безпеки зробили такі відомі вітчизняні та закордонні вчені, як: В. Власов, О. Білорус, І. Бінько, О. Гойчук, П. Саблук, В. Шлемко, В. Шкаберін та інші. Проте проблема понятійно-категоріального апарату дослідження поняття «продовольча безпека» потребує подальших розроблень.

Мета статті – дослідити теоретичні підходи до визначення сутності продовольчої безпеки. Уточнити сутність понятійного апарату щодо категорії «продовольча безпека».

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі трактування поняття «продовольча безпека» у різних авторів має значні відмінності. У даний час немає єдиного загальноприйнятого визначення. Іноді ведуть мову про продовольчу безпеку, іноді її ототожнюють із продовольчою незалежністю, в окремих випадках вживають поняття «продовольча забезпеченість». Кожен дослідник вносить свої уточнення у визначення, сутність і зміст поняття «продовольча безпека».

Як справедливо зазначає Р. Тринько, зараз розрізняються підходи до поняття продовольчої безпеки в Україні і за кордоном. Якщо в провідних західних країнах ставляться до проблеми продовольчої безпеки як до необхідності забезпечення всіх верств населення продуктами харчування в належній кількості і відповідної якості, то в Україні продовольча безпека розглядається насамперед як продовольче самозабезпечення й імпортозаміщення [13].

Всесвітня рада із продовольства при Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) визначає продовольчу безпеку «як політику, що дозволяє країнам досягти найбільш високого ступеня самозабезпеченості продовольством у результаті інтегрованих зусиль зі збільшення виробництва необхідних продуктів, поліпшення систем постачання продовольством, ліквідації недоїдання і голоду».

Українські вчені в трактуванні поняття «продовольча безпека» ключове значення надають питанню усунення надмірної залежності країни від імпорту продовольства, передусім шляхом забезпечення внутрішнього ринку вітчизняними продуктами харчування. Інакше кажучи, незважаючи на очевидні переваги, які країна може отримати від міжнародного поділу праці, пріоритет у частині продовольчого забезпечення віддається власному виробництву, яке може забезпечити їй продовольчий суверенітет.

З такого погляду продовольча безпека враховує не тільки споживчий аспект, зокрема фізіологічні норми харчування, а й виробничий чинник, що означає, що продовольче забезпечення реалізується передусім розвитком власного національного виробництва і тільки після цього шляхом необхідного імпорту.

Такого погляду дотримується більшість вітчизняних авторів. О. Зеленська, наприклад, продовольчу безпеку розуміє як такий рівень розвитку національного сільського господарства, за якого гарантовано надійне постачання населення країни вітчизняним продовольством [7]. В. Немченко вважає, що поняття продовольчої безпеки включає два основних аспекти. По-перше, це рівень продовольчого самозабезпечення і наявності страхових запасів, що забезпечують стійкість держави і незалежність її від змін кон'юнктури світового ринку і погодних умов. По-друге, автор має на увазі доступність продовольства для всіх верств населення, зокрема для бідних, вважає продовольство найважливішим і невід'ємним чинником виживання і самого існування людей [10].

Одне з найбільш поширених визначень продовольчої безпеки належить П. Саблуку, О. Білорусу, В. Власову, які зазначають, що «під продовольчою безпекою слід розуміти такий стан економіки, за якого незалежно від кон'юнктури світових ринків гарантується стабільне забезпечення населення продовольством у кількості, що відповідає науково обґрунтованим параметрам (пропозиція), з одного боку, і створюються умови для підтримки споживання на рівні медичних норм (попит), з іншого боку» [15].

Я. Жаліло стверджує, що забезпечення «продовольчої незалежності та безпеки держави тотожне досягненню стійкого, економічно ефективного, конкурентоспроможного і екологічно безпечного виробництва в АПК, яке здатне збалансувати пропозицію кінцевої продукції і поточний споживчий попит на прийнятному для населення ціновому рівні за достатнього продуктового асортименту, а також створити необхідні резерви продукції» [6]. Менш об'ємне, але більш глибоке визначення дає К. Голікова: «У найзагальнішому вигляді під продовольчою безпекою розуміється такий рівень національного виробництва продовольства, який дозволяє реалізувати принцип самозабезпечення населення основними продуктами харчування і державних резервів відповідно до науково обґрунтованих норм» [4].

На думку Н. Стежко, поняття продовольча безпека значно ширше її розуміння як самостійного забезпечення країни продуктами харчування. У нього входить наявність продовольства (виробництво, запаси, втрати, експорт – імпорт), доступність, стабільність поставок, рівень продовольчого споживання (відповідність фактичного споживання нормам за харчовою цінністю) [17].

В. Шкаберін вважає, що «продовольча безпека – це стан економіки, забезпечений відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, за якого незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз зберігається необмежена в часі здатність держави (суспільства) забезпечувати економічну та фізичну доступність для всього населення життєво важливих продуктів харчування в обсягах, якості й асортименті, достатніх для розширеного відтворення кожної особи у звичних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я та працездатності в надзвичайних продовольчих ситуаціях» [20].

В. Шлемко й І. Біньо зазначають, що «продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий економічний розвиток» [5].

В. Суперсон поняття продовольчої безпеки сформулював так: «забезпечення життєво важливими продуктами харчування із власних джерел, доступність їх усім громадянам країни в обсягах і асортименті, що максимально задовольняють необхідні і корисні потреби» [18].

О. Ульянченко та Н. Прозорова зазначають, що «продовольча безпека держави – це ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продукта-

ми харчування вітчизняного виробництва за науково обґрунтованими нормами і доступними цінами для збереження і поліпшення середовища проживання. Продукти харчування у життєвій діяльності людини відіграють особливу роль, деякі експерти вважають, що за життя сучасного покоління продовольча проблема може перерости в глибоку міжнародну кризу» [19].

О. Гойчук розглядає продовольчу безпеку як систему економічних, технологічних, організаційних, екологічних, соціальних та інших чинників, які спрямовані на стабільне, стійке функціонування агропромислового комплексу. Ця система націлена на задоволення населення необхідними і конкурентоспроможними продовольчими продуктами за науково обґрунтованими нормами, створення необхідних страхових запасів. Надлишки продукції експортуються. Водночас дотримується умова: потрібно забезпечувати невисокий ступінь (5–8%) уразливості продовольчого постачання в разі ускладнень під час отримання окремих видів продовольства з імпорту. Ідеться про продукти, для виробництва яких немає необхідних природних умов [3].

Також наявне таке трактування, як «<…> забезпечення гарантованого насичення потреби в основних видах продовольства (на основі наукових норм) здебільшого завдяки власному виробництву, за нешкідливості продуктів і їх економічної доступності» [21]. У такому разі конкретизуються необхідні потреби відповідно до прийнятих норм харчування, тобто акцентується якісна характеристика продовольства. «Продовольча безпека – <…> рівень розвитку національної економіки (насамперед галузей агропромислового комплексу), що забезпечує продовольчу незалежність держави і гарантує доступність життєво важливих продуктів харчування всім громадянам країни в кількості й асортименті, необхідних для здорового життя» [11]. У такому контексті можна говорити про те, що вводиться поняття «продовольча незалежність».

Є думка, в якій до трактування продовольчої безпеки додається три моменти: часовий відрізок, роль суспільства і держави, надзвичайні ситуації: «<…> необмежена в часі здатність держави і суспільства забезпечити доступ населення до продуктів харчування в кількості й якості, достатніх для здорового фізичного і соціального розвитку кожної особистості у звичайних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я і працездатності в надзвичайних ситуаціях» [16].

Щодо визначення поняття «продовольча безпека» на рівні нормативно-правового регулювання, то необхідно зауважити, що основою продовольчої безпеки є Конституція України [8]. У ст. 1 Основного закону визначено нашу державу як соціальну. Згідно із ч. ст. 17 Конституції України, захист суверенітету нашої держави та гарантування її економічної безпеки є найважливішими функціями держави. Продовольча безпека – один зі складників економічної безпеки держави. У ст. 48 зазначено, що «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування <…>» [8]. Відповідно до ст. 50, «кожному гарантується право вільного доступу до інформації про <…> якість харчових продуктів <…>, а також право на її поширення» [8].

Відповідно до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» від 24 червня 2004 р., «продовольча безпека – це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [12].

Зауважимо, що сьогодні немає спеціалізованого нормативно-правового документа, в якому визначалися основні напрями державної політики у сфері продовольчої безпеки України, що є складовою частиною безпеки держави. Є тільки проект закону «Про продовольчу безпеку України», відповідно до якого «продовольча безпека – соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечено безпечними і якісними основними продуктами харчування, що необхідні для раціонального харчування» [14]

Обов'язок держави полягає в тому, щоб забезпечити своєму населенню можливість отримання достатньої кількості якісного продовольства з метою збереження генофонду. Отже, напрошується висновок про те, що продовольчу безпеку країни можна характеризувати як обов'язок держави забезпечити для кожного громадянина країни фізичну й економічну доступність до продовольства високої якості відповідно до наявних норм споживання і незалежно від внутрішніх і зовнішніх умов. Звичайно, принциповий момент – джерело надходження продовольства. Необхідно враховувати, що вітчизняне виробництво продовольства в достатній кількості також є однією з норм гарантування продовольчої безпеки країни.

На нашу думку, доцільно сформулювати авторське визначення продовольчої безпеки. Продовольча безпека – це система заходів, що дозволяє державі гарантовано виробляти достатню для споживання кількість продовольства, що відповідає медичним стандартам, забезпечувати його фізичну й економічну доступність незалежно від зовнішніх чинників для всіх верств населення.

Отже, продовольча безпека – це складне і багатогранне явище господарського життя будь-якої держави і світової економіки загалом, що визначається як цілеспрямована діяльність держави і міжнародних організацій у сфері формування продовольчої бази, фізичної й економічної доступності продуктів харчування, з одного боку, і державного захисту продовольчої забезпеченості від численних ризиків і загроз. У низці основних чинників досягнення цілей продовольчої безпеки провідне місце належить національному сільськогосподарському виробництву, створенню державних резервів виробництва, імпортно-експортній діяльності агропромислових комплексів. Всі ці чинники тісному взаємопов'язані.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Важливою глобальною світовою проблемою, яка залишається завжди актуальною, є виробництво продуктів харчування, без яких людство не може існувати. Для будь-якої держави світу на будь-якому етапі її розвитку забезпечення продовольством було і є найважливішим і актуальним аспектом проблеми національної безпеки. Продовольчій безпеці належить значуще місце в дослідженнях соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, інформаційного, інституціонального характеру. Це означає, що проблема продовольчої безпеки є актуальною та багаторівневою. Тому доцільно сформулювати авторське визначення продовольчої безпеки. Продовольча безпека – це система заходів, що дозволяє державі гарантовано виробляти достатню для споживання кількість продовольства, що відповідає медичним стандартам, забезпечувати його фізичну й економічну доступність незалежно від зовнішніх чинників для всіх верств населення.

Список використаних джерел:

1. Більш як половина людей у світі страждатимуть від недоїдання до 2030 р. URL: https://mind.ua/news/20178311-bilsh-yak-polovina-lyudej-u-sviti-strazhdatimut-vid-nedoyidannya-do-2030-roku.

2. Бурстин Э. Чили при Альенде: взгляд очевидца. М.: Политиздат, 1979. 278 с. URL: http://scepsis.net/library/id_2779.html.

3. Гойчук О. Продовольча безпека: монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.

4. Голікова К. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. Вип. 22. Ч. ІІ. Кіровоград: КНТУ, 2012. С. 408–412.

5. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В. Шлемко, І. Бінько. К.: НІСД, 1997. 144 с.

6. Жаліло Я. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. Стратегічна панорама. 2004. № 3. С. 97–104.

7. Зеленська О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. Вісник ЖДТУ. 2012. № 1 (59). С. 108–112.

8. Конституція України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

9. Продовольственная безопасность как системный компонент национальной безопасности России / Г. Лоза, Т. Строкова. Гуманитарный вестник. 2014. № 2. С. 202.

10. Немченко В. Продовольча безпека України. Збірник наукових праць ВНАУ. 2012. № 4 (70). Т. 2. С. 179–183.

11. Олійник В. Сучасний стан та механізм реалізації державної продовольчої політики України. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/2/08.pdf.

12. Про державну підтримку сільського господарства: Закон України від 24 червня 2004 р. URL: www.//http:zakon.rada.gov.ua/go/1877-15.

13. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення / керівник авт. кол. Р. Тринько. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 304 с.

14. Про продовольчу безпеку України: проект закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zwebn/webproc 417pf3511=40276.

15. Продовольча безпека України / П. Саблук, О. Білорус, В. Власов. Економіка АПК. 2009. № 10. С. 3–7.

16. Сидоренко О. Продовольча безпека України неможлива без державного регулювання АПК. URL: http://ua-ekonomist.com/216-prodovolcha-bezpeka-ukrayini- nemozhliva-bez-derzhavnogo-regulyuvannya-apk.html.

17. Стежко Н. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2012_2/329.pdf.

18. Суперсон В. Продовольча безпека України та деякі аспекти її формування в сучасних умовах. Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. 2008. № 12. С. 13–18.

19. Ульянченко А., Прозорова Н. Продовольча безпека – основа національної безпеки. Международный конгресс «Мир». 11.06.2014. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5.

20. Шкаберін В. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні: автореф. дис. … канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; ГУ «Запорізький інститут держ. та муніцип. упр.». Запоріжжя, 2009. 20 с.

21. Шутаєва О., Тропанець Н. Продовольча безпека як соціально-економічна категорія, її зміст та основні напрямки забезпечення в умовах глобалізації. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління». 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 174–185.